

ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΕΩΡΓΗΣ

ΣΕΦΕΡΗΣ - ΑΒΕΡΩΦ:
Η ΡΗΞΗ



ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

© Copyright Γιώργος Γεωργιάς – Εκδόσεις Καστανιώτη Α.Ε., Αθήνα 2017

Έτος 1ης έκδοσης: 2018

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου ή τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης-Παρισιού, που κυρώθηκε με το ν. 100/1975. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, σελιδοποίησης, εξωφύλλου και γενικότερα της όλης αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικές, ηλεκτρονικές ή οποιεσδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ Α.Ε.

ΓΡΑΦΕΙΑ: Θεμιστοκλέους 104, 106 81 Αθήνα

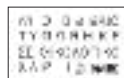
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ: Ζαλόγγου 11, 106 78 Αθήνα

☎ 210-330.12.08 – 210-330.13.27 FAX: 210-384.24.31

e-mail: info@kastaniotis.com

www.kastaniotis.com

ISBN 978-960-03-6296-1



ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Η γνωστοποίηση της διαφωνίας	11
Η σφαιρική συμπαράσταση στο Μακάριο	21
Ο Σεφεριάδης στη Β' Πολιτική Διεύθυνση	28
Η πρώτη διαφωνία	41
Από το σχέδιο Ράντκλιφ στη συζήτηση στον ΟΗΕ	49
Ο Μακάριος στο επίκεντρο των εξελίξεων. Ο διορισμός του Σεφεριάδη στο Λονδίνο	76
Ο Μακάριος στην Αθήνα	105
Υπουργικό λαθρεμπόριο όπλων για την ΕΟΚΑ	122
Ο Σεφέρης. Μια νηφάλια παρουσία	129
Πεσμαζόγλου – Βλάχος – Σεφεριάδης: Η διαφορετική πρόσληψη του Κυπριακού	139
Η αποδοχή του προσχεδίου Ζορλού	157
Η σφαιρική διαφωνία	172
Η αντίδραση του Αβέρωφ στη διαφωνία του Σεφέρη	187
Η συγγενική εμπλοκή και η δεύτερη επιστολή προς τον Αβέρωφ	193
Η συνέχιση της διαφωνίας	202
Συνέπειες και επακόλουθα. Η γυναικεία οικογενειακή εμπλοκή	210
Προς τη Ζυρίχη. Ο αποκλεισμός του Σεφέρη	218
Στο Λονδίνο. Το πικρό ποτήρι	227
Η αναζωπύρωση της διάστασης	235
Ψυχρότητα μέχρι το τέλος	243
ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ	257

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΓΝΩΣΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΦΩΝΙΑΣ

“Όλα έγιναν μονοκόμματα και χωρίς κανέναν που να έχει ὄρεξη να βοηθήσει τὸ ζήτημα, ἐκτὸς ἀπὸ ἐμένα, πού δὲν ἔχω ἀμφιβολία θὰ κατηγοροῦμαι πίσω ἀπ’ τὴ ράχη μου ὅτι βάρυνα μ’ αὐτὸ τὶς διαπραγματεύσεις. [...] Μπορεῖ νὰ κατηγορηθῶ και στὴν Ἀθήνα ὅτι ἔδωσα μιὰ κακὴ συμβουλὴ στὸν Παππού παρακινώντας τον, ὅπως τὸν παρακίνησα μὲ ὅλη μου τὴ δύναμη, νὰ θέσει τὸ ζήτημα τῆς Κύπρου¹

σημειώνει στο πολιτικό του ημερολόγιο στις 17 Σεπτέμβρη 1945 ο Γιώργος Σεφέρης. Εἶχε συνοδεύσει τότε, στο ταξίδι του στο Λονδίνο, τον αντιβασιλέα αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό, τον Παππού του ημερολογίου. Με υποκίνηση του Σεφέρη, ο Δαμασκηνός ζήτησε επίμονα κατά τη διάρκεια των συνομιλιών του με τον πρωθυπουργό, τον υπουργό Εξωτερικών και άλλους ἀγγλους ἐπισήμους τὴν παραχώρηση τῆς Κύπρου στὴν Ελλάδα.² Ἦταν ἡ πρώτη υποκίνηση και συζήτηση του Κυπριακού μετὰ τον πόλεμο. Ο Σεφέρης εἶχε ἀποσπασθεῖ ἀπὸ τον Ἰανουάριο του 1945 ἀπὸ το υπουργεῖο Εξωτερικών ως διευθυντῆς του πολιτικού και διπλωματικού γραφείου του αντιβασιλέα αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού. Στο Λονδίνο ἔθεσε το Κυπριακό σε μιὰ σειρά υπηρεσιακούς παράγοντες, ἐνῶ ο Δαμασκηνός ἔφτασε

1. Γιώργος Σεφέρης, *Πολιτικό Ημερολόγιο Β*, Ἰκαρος, Αθήνα 1985, σ. 40.

2. Αλέξανδρος Ξύδης, «Ο πολιτικός Σεφέρης», στον τόμο *Κύκλος Σεφέρη*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμοῦ και Γενικῆς Παιδείας, Αθήνα 1980, σ. 103-123.

να απειλήσει με παραίτηση αν δεν είχε καταφατική απάντηση για την Κύπρο. Αυτή η εμπλοκή με το Κυπριακό κράτησε για το Σεφέρη είκοσι έξι χρόνια, μέχρι το θάνατό του το Σεπτέμβρη του 1971.

Το 1953 επισκέφθηκε για πρώτη φορά το νησί. Έμεινε περίπου σαράντα μέρες. Ακολούθησαν άλλες δύο πολυήμερες επισκέψεις του το '54 και το '55. Από τότε δόθηκε πραγματικά στην υπόθεση της Κύπρου. *Μόνο σέ δυο γεγονότα τής ιστορίας μας δόθηκα δλόκληρος, ψυχή και σῶμα: στόν περασμένο πόλεμο και στό θέμα τής Κύπρου*, γράφει στη «Συνομιλία με τον Φαβρίκιο», την επιμνημόσυνη αναφορά του στο φίλο του Γιώργο Θεοτοκά, το Νοέμβρη του 1966.³ Η έγνοια του για το μέλλον της Κύπρου μεγάλη, ως το τέλος της ζωής του. Το ζήτημα τον απασχολούσε ιδιαίτερα στα χρόνια της χούντας. Ήταν από τους πρώτους που συνειδητοποίησαν ότι η δικτατορία θα οδηγούσε σε μια αναπόφευκτη καταστροφή:

“Ολοι πὰ τὸ διδάκτηκαν καὶ τὸ ξέρουν πὼς στὶς δικτατορικὲς καταστάσεις ἡ ἀρχὴ μπορεῖ νὰ μοιάζει εὐκόλη, ὅμως ἡ τραγωδία παραμένει, ἀναπότρεπτη, στὸ τέλος. Τὸ δράμα αὐτοῦ τοῦ τέλους μᾶς βασανίζει, συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ· ὅπως στοὺς παμπάλαιους χοροὺς τοῦ Αἰσχύλου. “Ὅσο μένει ἡ ἀνωμαλία, τόσο προχωρεῖ τὸ κακό. Εἶμαι ἕνας ἄνθρωπος χωρὶς κανένα ἀπολύτως πολιτικὸ δεσμό, καί, μπορῶ νὰ τὸ πῶ, μιλῶ χωρὶς φόβο καὶ πάθος. Βλέπω μπροστὰ μου τὸν γκρεμὸ ὅπου μᾶς οδηγεῖ ἢ καταπίεση πὸν κάλυψε τὸν τόπο.”⁴

3. Γιώργος Σεφέρης, *Δοκίμιές*, τόμος Β', Ίκαρος, Αθήνα 1984, σ. 303. Γιώργος Θεοτοκάς – Γιώργος Σεφέρης, *Αλληλογραφία (1930 – 1966)*, Ερμής, Αθήνα 1975, σ. 31.

4. Μαρία Στασινοπούλου, *Χρονολόγιο, Εργογραφία Γιώργου Σεφέρη, 1900-1971*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2000, σ. 134. Σάββας Παύλου, «Η δήλωση του Σεφέρη εναντίον της Δικτατορίας», στο *Ο Σεφέρης στην Πύλη της Αμμοχώστου*, Αθήνα 1987, σ. 202. Δακτυλόγραφο αντίγραφο της δήλωσης στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, *Αρχείο Σεφέρη*, φάκ. 31, υποφ. 3

Η έγνοια του, που δεν κατονομάζεται ρητά στη δήλωσή του εναντίον της δικτατορίας στις 28 Μαρτίου 1969, ήταν η Κύπρος. Δεν ήθελε όμως να μεταποπισθεί σε άλλο επίπεδο το αντιχουντικό της μήνυμα και να εμπλακεί στην κυπροκαπηλεία. Δεν ήθελε να υπάρχουν λοξοδρομήματα στην πρώτη και μοναδική δημόσια παρέμβασή του στα πολιτικά πράγματα. Ανησυχούσε με τα «καμώματα» της χούντας στην Κύπρο, με τη μυστική επιστροφή του Γρίβα στο νησί και την ίδρυση της ΕΟΚΑ Β'. Το χουντικό υπουργείο Εξωτερικών τού είχε στερήσει, μετά τη δήλωσή του, τον τίτλο του πρέσβη επί τιμή και το διπλωματικό διαβατήριο. Την απόφαση υπέγραφε ο χουντικός υπουργός Εξωτερικών Παναγιώτης Πιπινέλης, τοποτηρητής των Ανακτόρων στην ελληνική διπλωματική υπηρεσία για πολλά χρόνια, ο οποίος το Νοέμβριο του 1968 είχε διαδεχτεί το Χριστόφορο Οικονόμου-Γκούρα. Η μετάδοση και ο σχολιασμός της δήλωσης του Σεφέρη από το ραδιόφωνο της Μόσχας έδωσε την ευκαιρία να τον κατηγορήσουν ως συνοδοιπόρο και κομμουνιστή. Επίσημη ανακοίνωση απέδιδε σε *έγκυρους κύκλους τῶν Ἀθηνῶν* την κατηγορία ότι *ὁ κύριος Σεφεριάδης ἢ Σεφέρης ἐμφανίζεται βάλλων κατὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ πατρίδος καὶ τοῦ αἰωνίου Ἑλληνισμοῦ*.⁵ Το υπουργείο κανοναρχούσε τις επιθέσεις εναντίον του. Πίσω από τους ανώνυμους έγκυρους κύκλους κρύβονταν ανώτεροι διπλωμάτες, που υπηρετούσαν τη δικτατορία και οι οποίοι συνέχισαν, και μετά τη μεταπολίτευση, να σπιλώνουν το Σεφέρη. Στον τύπο πρωτοστατούσαν ο *Ελεύθερος Κόσμος* και η *Εστία*. Την επομένη της δήλωσης Σεφέρη, η *Εστία* σημείωνε σε σχόλιό της:

Οί γνωρίζοντες τήν διπλωματικὴν δρασίαν τοῦ κυρίου αὐτοῦ ἐνεθυμοῦντο ὅτι εὐρισκόμενος ἐν Καίρῳ ἐπὶ κατοχῆς ἤτο ἔνθερος Ἑαμίτης· καὶ ἐπομένως εἶναι καὶ τώρα, ὡς Ἑαμοσλαῦος, σύμμαχος τοῦ Ἀνδρέα καὶ τῶν Ἰταλῶν, ἀπολύτως

5. Ξύδης, *ό.π.*, σ. 119.

συνεπής πρὸς τὰ παλαιά του ιδεώδη. Ἀφήνουμε δὲ ὅτι καὶ μεταπολεμικά, διὰ νὰ γίνῃ πρέσβης εἰς τὸ Λονδίνον, ὅπου ἤθελε νὰ ἐργασθῆ διὰ νὰ πάρῃ τὸ Νόμπελ, ἐπώλησε τὴν Κύπρον εἰς τὴν Ζυρίχην.⁶

Οἱ ἐπιθέσεις τῆς *Εστίας* συνεχίστηκαν σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς διετίας που ἀκολούθησε καὶ ἐντάθηκαν μετὰ τὴ δευτέρα δήλωση Σεφέρη, στὶς 22 Μαρτίου τοῦ 1971, ἐναντίον τῆς προσπάθειας τῆς χούντας νὰ οικειοποιηθῆ τὴν ἐπέτειο τῶν 150 χρόνων τῆς ἐλληνικῆς ἐπανάστασης. Τὴ δήλωση, παρόλο που ἀρχικά ὁ Σεφέρης εἶχε ἐπιδιώξει τὴν υπογραφή τῆς ἀπὸ ἐννέα γνωστούς συγγραφεῖς (Ρούφος, Πεπονής, Κουφόπουλος, Τσίρκας, Αναγνωστάκης, Ἀργυρίου, Κοτζιάς, Φραγκόπουλος, Σινόπουλος) προσυπέγραψαν τελικά 133 ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, γεγονός που προκάλεσε τὴ λυσσώδη ἀντίδραση τῆς χούντας καὶ τῶν φιλοχουντικῶν ἐντύπων. Ἡ *Εστία* συνέχισε νὰ ἐπαναλαμβάνει ὅτι ὁ Σεφέρης ἦταν ἀριστερός καὶ ὅτι εἶχε πουλήσει τὴν Κύπρο γιὰ νὰ πάρῃ τὸ Νόμπελ. Ὁ ποιητὴς ἐνημερωνόταν γιὰ τὰ σχόλια τῆς ἐφημερίδας ἀπὸ τὸ φίλο του Γιώργο Κατσιμπαλι, ἀλλὰ ἀπαξιοῦσε νὰ ἀπαντήσῃ στα σχετικὰ ρυπαρογραφήματα. Ὁργισμένος ἀπὸ τὶς συνεχεῖς καὶ ἀσύστολες ἐπιθέσεις, σημείωσε στο ἡμερολόγιό του στὶς 11 Μαΐου 1971:

Τρίτη 11. 5.71. – Χρόνια τώρα δὲν ἀγγίζω τὴν καθημερινή μολυντῆρα πὺν κάθε ἀπόγεμα βγαίνει ἔξω νὰ λερώσει. Καμιά φορὰ ὁ Γιῶργος Κ[ατσιμπαλις], τακτικὸς ἀναγνώστης τῆς, μοῦ στέλνει κανένα ὑβριστικὸ ἀπόκομμά τῆς γιὰ νὰ λάβω γνώση. Ἔτσι καὶ σήμερα ἔλαβα διὰ χειρὸς τὰ χτεσινὰ καμώματά τῆς: Βρίζει τὸ σύμπαν ἐκτὸς φυσικὰ ἀπὸ τὸν Γρίβα πὺν φωνασκεῖ, ἀκόμη, γιὰ ἔνωση κτλ. Μολοντί ξέρει πολὺ καλὰ ὅτι ἔνωση σημαίνει διαμελισμός. Ὅσο γιὰ μένα ξέρουν πολὺ καλὰ, –ὄσοι δὲν τὸ νομίζουν σκοπιμότερο νὰ μὴν τὸ ξέρουν–

6. *Εστία*, Αθήνα 29 Μαρτίου 1969.

ὅτι ὑπάρχει ὑπηρεσιακὸ σημεῖωμά μου γραμμένο στὸ Παρίσι, στὸ ξενοδοχεῖο Bristol, τὴ νύχτα τῆς 18-19 Δεκεμβρίου 1958. Τὸ ἔδωσα ἐγὼ ὁ ἴδιος στὰ χέρια τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν [Αβέρωφ] στὶς 19 τὸ πρωὶ προτοῦ ἀναχωρήσει γιὰ τὴν Ἀθήνα.

Τότε εἶχα λάβει γνώση πρώτη φορά ὀρισμένων παραχωρήσεων ποὺ ἐτοιμαζόμασταν νὰ κάνουμε στὴ Ζυρίχη (ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς στρατιωτικοὺς ὄρους). [...] Ὑπήρχαν ὅμως καὶ χειρότερα: οἱ στρατιωτικοὶ ὄροι πρὸς ὄφελος τῶν Τούρκων. Γι' αὐτοὺς κάτι ἔμαθα ἐξ ἀκοῆς στὸ Λονδίνο ἀπὸ συνάδελφο ποὺ εἶχε περάσει ἀπὸ τὴ συνδιασκεπτόμενη Ζυρίχη.

Τότε σκέφθηκα σοβαρὰ νὰ παραιτηθῶ. Ἐμείνα δυὸ νύχτες ἄγρυπνος. Ὁ λόγος ποὺ βάρυνε τελικὰ στὴν κρίση μου καὶ μ' ἐμπόδισε νὰ τὸ πρᾶξω εἶταν ὅτι ἐκεῖ ποὺ εἶχαμε καταστήσει, θὰ ὀφελούσα μόνο τὸ Κ.Κ. καὶ τὴν «Εστία».

Ἀπὸ τὰ χρόνια ἐκεῖνα ὡς τώρα καὶ κύριος οἶδε γιὰ πόσον καιρὸ ἀκόμη ἡ ἔνωση δὲν μπορεῖ νὰ σημαίνει παρὰ διαμελισμὸ τοῦ νησιοῦ, αὐτὸ τὸ ἀποσιωποῦν καὶ ὁ Γρίβας καὶ οἱ διάφορες «Εστίες» καὶ ἄλλοι δῆθεν ὑπερπατριῶτες ποὺ προσπαθοῦν νὰ κάμουν τὶς δουλίτσες τους ρίχνοντας στάχτη στὰ μάτια τοῦ ἀπλοῖκοῦ κοσμάκη.⁷

Ἡ καταγραφή αποτελοῦσε ουσιαστικὰ τὴν εκφρασμένη ἐπιθυμία τοῦ Σεφέρη νὰ γνωστοποιηθεῖ κάποτε ἡ διαφωνία του με τοὺς χειρισμοὺς Αβέρωφ καὶ, κυρίως, με τὴν ἀποδοχὴ του προσχεδίου Ζορλού γιὰ τὴ λύση τοῦ Κυπριακοῦ. Ὅσοι εἶχαν ἐμπλακεῖ στὶς πρωτοβουλίες στα τέλη τοῦ 1958 καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 1959, ποὺ υποθήκευσαν γιὰ πάντα τὸ μέλλον τῆς Κύπρου στὴν Τουρκία, εἶχαν φροντίσει συστηματικὰ ὄχι μόνο νὰ ἀποκρύψουν τὶς σεφερικές διαφωνίες, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐμφανίσουν τὸ διπλωμάτη ποιητὴ ὡς σύμφωνο ἢ συνήγορο τῶν ενεργειῶν τους. Τὴ διάσταση καὶ τὴ ρήξη Αβέρωφ – Σεφέρη σχετικὰ με τοὺς χειρισμοὺς τοῦ Κυπριακοῦ τὸ 1958, ποὺ οδήγησαν στὶς

7. Μιχάλης Πιερίης, «Συμβολὴ στο θέμα τῆς κυπριακῆς εμπειρίας τοῦ Γιώργου Σεφέρη», *Διαβάξω*, τχ. 142, Αθήνα 1986, σ. 105-115. Αναδημοσιευμένο στο Μιχάλης Πιερίης, *Ἀπὸ τὸ μερικὸν τῆς Κύπρου*, Καστανιώτης, Αθήνα 1991, σ. 203.

συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου, αποκάλυψε το Δεκέμβριο του 1979 ο Αλέξανδρος Ξύδης σε ομιλία του στην Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας της Σχολής Μωραΐτη. Φίλος και συνεργάτης του ποιητή στο υπουργείο Εξωτερικών από τα χρόνια του πολέμου και της Κατοχής, σύμβουλος τύπου στην πρεσβεία της Ελλάδας στο Λονδίνο την εποχή που ο Σεφέρης υπηρετούσε εκεί ως πρεσβευτής, γνώριζε από πρώτο χέρι τις διαφωνίες και την έντονη διαμάχη στις σχέσεις των δύο ανδρών. Κάνοντας σαφή υπαινιγμό στον Ευάγγελο Αβέρωφ, ο Αλέξανδρος Ξύδης τόνιζε για τους πολιτικούς προϊσταμένους του ποιητή ότι γνώριζαν *εξ επαφής* το Σεφέρη,

[...] με τις οξυδερκείς και σαφείς θέσεις και απόψεις πάνω στα θέματα που του είχαν αναθέσει να χειρισθεί, την ευσυνειδησία, την υπευθυνότητα και το θάρρος της γνώμης με το οποίο τις διατύπωνε. Ίσως όμως έχουν λόγους να μην τις θυμούνται μ' ευχαρίστηση, γιατί συχνά τους βοηθούσε να προλάβουν σφαλερούς χειρισμούς τους, που θα ζημίωναν τις εθνικές υποθέσεις, και να διαμορφώνουν νέους, ή να περιοριστούν οι αρνητικές συνέπειες χειρισμών τους που δεν είχαν προληφθεί. Δεν αρέσει στους Έλληνες πολιτικούς να τους διορθώνουν ή να τους υποχρεώνουν με τη λογική ν' αλλάζουν γνώμη.⁸

Χωρίς πάντα να αναφέρεται στον Αβέρωφ ονομαστικά, ο Αλέξανδρος Ξύδης καταγράφει για πρώτη φορά το χρονικό της διαφωνίας με το Σεφέρη:

Υπάρχουν στους φακέλους του Υπουργείου οι απόψεις του Σεφέρη καθ' όλη τη διάρκεια των συζητήσεων για το Κυπριακό, διατυπωμένες σε τηλεγραφήματα, έγγραφα, επιστολές και σημειώματα. Υπάρχουν π.χ. οι απόψεις του πάνω στο σχέδιο συντάγματος για την Κύπρο που συζητήθηκε με τους Τούρ-

8. Ξύδης, *ό.π.*, σ. 105.

κους στο Παρίσι τον Δεκέμβρη 1958 και τον Γενάρη 1959. Ήταν σαφώς επιφυλακτικός και σε καίρια σημεία αρνητικός ο Σεφέρης, σε τέτοιο βαθμό που να καταλήξει ότι θα προτιμοῦσε το σχέδιο Μακμίλλαν. Μπορεί να συμπεράνει κανείς ότι δεν ἄρρεσαν στην Αθήνα οι διαφωνίες αυτές ενός από τους αρμοδιότερους, θέσει και φύσει, παράγοντες της ὅλης διαπραγμάτευσης. Γιατί είναι ἄγνωστο στο κοινό ότι επιτιμήθηκε ἀπὸ ἀνώτατο στέλεχος της κυβέρνησης για το λόγο ὅτι διατύπωνε τις κρίσεις αυτές, και ἄλλες, πάνω στο Κυπριακό, υπηρεσιακά, με πρωτοκολλημένα σημειώματα και γράμματα και ἀκόμα γιατί οι κρίσεις του ἐδίδαν την ἐντύπωση πως ἤθελε να διαχωρίσει τις ευθύνες του.⁹